

Α. Κ. ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΤΟ ΜΑΝΤΕΙΟ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

Χρησιμοδοσία - Κείμενα των χρησμών
Ανάλυση της χρησμικής γλώσσας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΖΗΤΗ

Α. Κ. ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΤΟ ΜΑΝΤΕΙΟ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

Αν πιστεύετε και σεις πως ο ανθρώπινος νους δεν είναι ικανός να λύσει μόνος του όλα τα προβλήματατά μας.

Αν θεωρείτε την αγωνία και τον αγώνα ανάμεσα στη λογική και στη διαίσθηση, στο φόβο και στην ελπίδα, ως βασικές εκφράσεις της ανθρώπινης φύσης.

Αν βρίσκεται ελκυστικό το παιχνίδι των λέξεων και την ποικιλόσχημη αμφισημία τους μέσ' από τις πυκνές εκφράσεις της χρησμικής γλώσσας.

Αν, μ' άλλα λόγια, σας κεντρίζει η εκπληκτική δράση, η μακρόχρονη πορεία και το μυστήριο του μαντείου των Δελφών.

Τότε, το βιβλίο αυτό σας υπόσχεται ένα γοητευτικό και γόνιμο ταξίδι, που ξεκινά από τα βάθη του Ελληνισμού και φθάνει έως τη Χριστιανική εποχή...

Ο Καραδημητρίου Αναστάσιος, αριστούχος απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και υπότροφος του Ι.Κ.Υ., υπηρέτησε στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ως Καθηγητής, Γυμνασιάρχης, Λυκειάρχης και Σχολικός Σύμβουλος.

Παράλληλα, δίδαξε αρχαία και νέα ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στη Ζαρίφειο Παιδαγωγική Ακαδημία Αλεξανδρούπολης και στο Παιδαγωγικό τμήμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στα τμήματα εξομοίωσης, ενώ ως επιμορφωτής φιλόλογων επί δεκαπέντε χρόνια δίδαξε στις Σ.Ε.Λ.Μ.Ε. και στα Π.Ε.Κ. Θεσσαλονίκης, Καβάλας και Αλεξανδρούπολης.

Είναι διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, πτυχιούχος του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης και χρησιμοποιεί στις μελέτες του τα Αγγλικά, Γαλλικά και Γερμανικά.

Το συγγραφικό του έργο, που αποτελείται από τρία βιβλία και είκοσι πέντε περίπου μελέτες και άρθρα δημοσιευμένα κυρίως στα περιοδικά «Παρνασσός», «Ελληνικά», «Φιλόλογος», «Νέα Παιδεία» και αλλού, αναφέρεται σε θέματα γλώσσας, παιδείας και πολιτισμού.

Δημοσιεύματά του, που σχετίζονται με τη μαντική, είναι:

- Οι χρησμοί του μαντείου των Δελφών (διδ. διατρ.), Θεσσαλονίκη 1972.
- Ο ικέτης στην αρχαία Ελλάδα, «Ελληνικά» 28 (1975).
- Τα όνειρα στην αρχαιότητα και η σχέση τους με τους χρησμούς, «Παρνασσός» 24 (1982).
- Ο ρόλος της μαντικής στις τραγωδίες που διδάσκονται στα σχολεία της Μ.Ε., «Φιλόλογος» 39 (1985).
- Οι Μακεδόνες βασιλείς και οι χρησμοί, «Μακεδονικά» 26 (1988).
- Η μαντική στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια, «Φιλόλογος» 59 (1990).
- Η ευριπίδεια τεχνική και η μαντική στην «Ιφιγένεια εν Ταύροις», «Νέα Παιδεία», 79 (1996).
- Οι χρησμοί στην Ιστορία του Θουκυδίδη, «Παρνασσός» τόμ. ΛΗ' (1996).

ISBN 960-431-755-5

9 789604 317554 >

www.ziti.gr

Κάθε γνήσιο αντίτυπο φέρει την υπογραφή του συγγραφέα

Με το συγγραφέα επικοινωνείτε:
Τηλ. 0310 205 787

ISBN 960-431-755-5

© Copyright, 2002, Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Α. Κ. Καραδημητρίου

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

**Φωτοστοιχειοθεσία
Εκτύπωση**

Π. ΖΗΤΗ & Σια ΟΕ

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαιάς
Τ.Θ. 171 • Νέοι Επιβάτες Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19
Τηλ.: 0392 072 222 (3 γραμ.) - Fax: 0392 072 229
e-mail: info@ziti.gr

Βιβλιοπωλείο

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

Αρμενοπούλου 27 • 546 35 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 0310 203 720, Fax 0310 211 305
e-mail: sales@ziti.gr

www.ziti.gr

Ὁ ἄναξ, οὐδ' τό μαντεῖόν ἐστι τό ἐν Δελφοῖς,
οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλά σημαίνει.

(Ἡράκλειτος, *Diels-Kranz VS B 93*)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δικαιούται άραγε ο άνθρωπος της σημερινής εποχής ν' απενίξει το σύμπαν με «υπεροψίαν και μέθην», και στρέφοντας το βλέμμα του πίσω να χλευάζει με περισσή ευκολία το μακρινό παρελθόν του; Σχετικά με το θέμα αυτό ο Ευάγγελος Παπανούτσος¹ μεταξύ άλλων παρατηρεί: «Όπως υπάρχει μια κοινωνική ματαιοδοξία νεοπλούτων, έτσι υπάρχει και μια επιστημονική ματαιοδοξία νεοφωτίστων. Τάση της είναι να περιφρονεί και να μυκτηρίζει το παρελθόν. Ο άνθρωπος όμως, ο στοχαστικός και σεμνός, αναγνωρίζει τι οφείλει στα μακρινά περασμένα και συγκινείται όταν διαπιστώνει πόσο κοντά βρίσκεται στις πανάρχαιες πηγές της ιστορίας του. Με μόχθο, ιδρώτα και αίμα ανεβαίνει το Γένος τη σκάλα του πεπρωμένου του. Ας γυρίζει πότε-πότε το κεφάλι πίσω, για να βλέπει από πού ξεκίνησε. Και ας μη ντρέπεται για τις ρίζες του, μόνο να καμαρώνει. Αυτές είναι οι τίτλοι της αρχοντιάς του».

Με το μαντείο των Δελφών και τους χρησμούς του ασχολήθηκα για πρώτη φορά το 1967, όταν άρχισα να ερευνώ και να συγκεντρώνω υλικό για την εκπόνηση διδακτορικής διατριβής. Στην προσπάθειά μου αυτή, θυμάμαι, δύο ήταν τα κυρίαρχα συναισθήματα που με διακατείχαν τότε: Το ένα ήταν ο ανυπόκριτος θαυμασμός για τη μαγική *terra incognita*, για τον άγνωστο και συναρπαστικό συγχρόνως κόσμο που ανακάλυπτα μέσ' από τη γοητεία του μυστηρίου του μαντείου των Δελφών. Το δεύτερο συναίσθημα ήταν η απογοήτευσή μου για το μεγάλο κενό που διαπίστωνα στην ελληνική βιβλιογραφία, καθώς δεν εύρισκα σχεδόν τίποτε αξιόλογο για το θέμα μου γραμμένο στην ελληνική γλώσσα.

Σιγά-σιγά, η μελέτη της ξένης βιβλιογραφίας –αγγλικής, γαλλικής, γερμανικής– μου έδειξε ότι οι κατά καιρούς μελετητές ασχολήθηκαν κυρίως με την ιστορία και τη λειτουργία του μαντείου των Δελφών, τη θρησκευτική και πο-

1. Βλ. Ε.Π. Παπανούτσου, *Επίκαιρα και ανεπίκαιρα*, «Ίκαρος», Αθήνα 1962, σ. 81.

λιτική του επίδραση στην αρχαία κοινωνία, καθώς και με το πρόβλημα γνησιότητας κάποιων χρησμών του. Εξάλλου, οι διάφοροι μελετητές, επιζητώντας να εξηγήσουν την πίστη των αρχαίων Ελλήνων στο μαντείο, προσπάθησαν μέσ' από πολλές δυσχέρειες και χωρίς επαρκή στοιχεία να διαπιστώσουν αν κατά τη χρησιμοδοσία τόσο η Πυθία στην έκστασή της όσο και οι ιερείς του μαντείου στο ρόλο τους ήταν ή όχι ειλικρινείς.

Βέβαια, όλα αυτά είναι σημαντικά και χρήσιμα. Ωστόσο, στην πορεία της έρευνάς μου κάποια στοιχεία στάθηκαν για μένα ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτα: Ένα τέτοιο ήταν η διαπίστωση ότι οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς της αρχαϊκής ή της κλασικής εποχής, που ασχολούνται με το μαντείο ή τους χρησμούς του, δεν αναφέρουν πουθενά κάτι που να δείχνει ότι η διαδικασία της χρησιμοδοσίας θεωρήθηκε ποτέ ύποπτη και αμφισβητήθηκε. Αν στα μεταγενέστερα χρόνια το θέμα απασχολεί κάποιους συγγραφείς όπως ο Πλούταρχος, ο Λουκιανός, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, αυτό γίνεται από απολογητική ή πολεμική διάθεση, σε μια εποχή όπου το μαντείο αποτελούσε περισσότερο τόπο περιέργειας και δεισιδαιμονικού ενδιαφέροντος, παρά κέντρο χρησιμοδοσίας. Ένα δεύτερο ενδιαφέρον στοιχείο υπήρξε το γεγονός ότι οι αρχαίοι συγγραφείς, που μας διασώζουν χρησμούς, πολύ συχνά επιμένουν ν' ασχολούνται με το τι ενδεχομένως εννοούσε ο χρησμός του μαντείου και τι κατάλαβε ο μαντευόμενος.

Εξετάζοντας βασανιστικά και αξιοποιώντας τα δυο αυτά στοιχεία, σιγά-σιγά οδηγήθηκα στο συμπέρασμα πως εκείνο που είχε σημασία και τελικά μετρούσε δεν ήταν το τελετουργικό της χρησιμοδοσίας αλλά η διατύπωση των ιδίων των χρησμών και η αποτελεσματικότητά τους. Άλλωστε είναι φανερό ότι αν οι χρησμοί του μαντείου δεν ικανοποιούσαν τους μαντευόμενους και δεν έφερναν αποτέλεσμα, τότε και η έκσταση της Πυθίας, ειλικρινής ή όχι, θα ήταν ανώφελη. Η διαπίστωση αυτή υπήρξε για μένα το κλειδί στην έρευνά μου και με οδήγησε στη συστηματική μελέτη όλων των χρησμών δελφικής προέλευσης, στην κατάταξή τους με βάση τα θέματα και τις τυπικές τους μορφές, και στην ανίχνευση και ανάλυση της χρησμικής γλώσσας της Πυθίας.

Η διδακτορική μου διατριβή, με εισηγητή τον τότε καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και τώρα Ακαδημαϊκό κ. Αγαπητό Τσοπανάκη, δημοσιεύτηκε το 1972. Μια διδακτορική διατριβή όμως, όπως είναι γνωστό, κινείται κατ' ανάγκη σε αυστηρά επιστημονικά πλαίσια, συντάσσεται σε ανάλογο ύφος με συχνές συμπυκνώσεις ή αφαιρέσεις και έχει στόχο προ πάντων να τεκμηριώσει, να αποδείξει και να πείσει για τη συμβολή της στην επιστήμη.

Για όλους αυτούς τους λόγους απευθύνεται μόνο στην επιστημονική κοινότητα και μάλιστα στους ειδικούς –γι’ αυτό άλλωστε τυπώνεται και σε ελάχιστα αντίτυπα για τις ανάγκες της διατριβής– και δεν αφορά το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό.

Η έκδοση, την οποία επιχειρούμε σήμερα, ενώ στηρίζεται στην εγκυρότητα μιας διδακτορικής διατριβής, παράλληλα απευθύνεται στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, γι’ αυτό στο περιεχόμενο, στη μορφή και στους στόχους διαφέρει αναγκαστικά από εκείνην. Πιο συγκεκριμένα, έχει καταβληθεί προσπάθεια ώστε η μορφή του νέου βιβλίου –πέρα από κάποιες έγχρωμες εικόνες και τα άλλα στοιχεία μιας σύγχρονης έκδοσης– να συνδυάζει την τεκμηρίωση με την αφήγηση, τη γοητεία με την πειθώ. Για το σκοπό αυτόν οι παραπομπές και οι υποσημειώσεις έχουν περιορισθεί στις απολύτως απαραίτητες, παρουσιάζονται αφηγήσεις με γοητευτικό περιεχόμενο και τα κείμενα των χρησμών μεταφράζονται στα Νέα Ελληνικά, κάθε φορά που αυτό κρίνεται αναγκαίο. Με όλα αυτά που αναφέραμε και με δεδομένο ότι το θέμα του βιβλίου από μόνο του έχει ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον, τρέφουμε την προσδοκία πως το περιεχόμενό του θ’ αποτελέσει για τον αναγνώστη ένα συναρπαστικό περίπατο γόνιμης και γοητευτικής γνώσης, ένα περίπατο που αρχίζει από τις ρίζες του ελληνισμού και φτάνει έως τη χριστιανική εποχή.

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω για άλλη μια φορά τον καθηγητή μου κ. Αγαπητό Τσοπανάκη γιατί στάθηκε για μένα η ευλογημένη αφορμή και αιτία, ώστε να ασχολούμαι δημιουργικά και ευχάριστα με τα θέματα της αρχαίας μαντικής και την έννοια του διαφορούμενου σχεδόν μια ολόκληρη ζωή. Ευχαριστίες οφείλω και στις Εκδόσεις Ζήτη που με πολλή προθυμία δέχτηκαν ν’ αναλάβουν το κόστος αυτής της έκδοσης. Τέλος, ευχαριστώ και τον κ. Άρη Σύρμο για τις ιδιαίτερες φροντίδες του στην εμφάνιση αυτού του βιβλίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
 I. ΙΣΤΟΡΙΑ - ΧΡΗΣΜΟΔΟΣΙΑ	19
α) Οι ρίζες του μαντείου	21
β) Η διαδικασία της χρησμοδοσίας	28
γ) Η Πυθία	31
δ) Συλλογές και πηγές δελφικών χρησμών	34
ε) Το πρόβλημα της γνησιότητας των χρησμών	36
στ) Οι ερωτήσεις προς το μαντείο	40
ζ) Τεχνικοί χρησμικοί όροι	42
 II. ΘΕΜΑΤΑ ΤΩΝ ΧΡΗΣΜΩΝ	45
A. ΔΗΜΟΣΙΑ ΘΕΜΑΤΑ	48
1. ΧΡΗΣΜΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	48
α) Το μαντείο και οι τύραννοι	50
β) Το μαντείο και οι ελληνικές πόλεις	57
γ) Το μαντείο και οι Περσικοί πόλεμοι	63
δ) Το μαντείο και ο Πελοποννησιακός πόλεμος	69
ε) Το μαντείο και οι Μακεδόνες βασιλείς	75
2. ΧΡΗΣΜΟΙ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ	81
α) Δωρική εισβολή και Ιωνική επανάσταση	82
β) Μακεδονία	83
γ) Μικρά Ασία	87
δ) Κάτω Ιταλία και Σικελία	88
ε) Αφρική	90

3. ΧΡΗΣΜΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	91
α) Η οργή των θεών	92
β) Εξαγνισμός για φόνο	94
γ) Θυσία για το κοινό καλό	96
δ) Παιδιά - πατροκτόνοι	98
4. ΧΡΗΣΜΟΙ ΗΘΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	100
α) Σεβασμός του όρκου	102
β) «Ὁ ὑψὼν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται»	103
γ) «Οὐ φονεύσεις»	105
δ) Διάκριση των πράξεων ως προς τα ελατήριά τους	106
<i>B. ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ</i>	108
1. ΧΡΗΣΜΟΙ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΥΓΕΙΑΣ	108
2. ΧΡΗΣΜΟΙ ΓΙΑ ΓΑΜΟ	111
3. ΧΡΗΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΠΑΙΔΙΩΝ	113
4. ΧΡΗΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟΠΟ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ	115
5. ΧΡΗΣΜΟΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΩΝ	116
 III. ΤΥΠΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΩΝ ΧΡΗΣΜΩΝ	123
1. ΧΡΗΣΜΟΙ - ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ	126
2. ΔΙΦΟΡΟΥΜΕΝΟΙ ΧΡΗΣΜΟΙ	130
3. ΧΡΗΣΜΟΙ - ΛΟΓΟΠΑΙΓΝΙΑ	133
4. ΧΡΗΣΜΙΚΑ ΑΔΥΝΑΤΑ	135
5. ΧΡΗΣΜΟΙ - ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ	139
6. ΧΡΗΣΜΟΙ ΜΕ ΤΟ ΖΩΟ-ΟΔΗΓΟ	141
7. ΧΡΗΣΜΟΙ ΜΕ ΤΟ ΜΟΤΙΒΟ ΤΟΥ «ΠΡΩΤΟΥ»	144
8. ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΙΕΡΩΝ ΟΣΤΩΝ	145
9. ΧΡΗΣΜΟΙ ΜΕ ΤΟ «ΛΩΙΟΝ ΚΑΙ ΑΜΕΙΝΟΝ»	147
ΣΧΕΣΗ ΘΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΜΩΝ	151
 IV. Η ΧΡΗΣΜΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΠΥΘΙΑΣ	155
ΑΙΤΙΑ ΑΣΑΦΕΙΑΣ	157
ΑΙΤΙΑ ΑΣΑΦΕΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΧΡΗΣΜΟΥΣ	162
α) Μεταφορά	163

β) Αλληγορία	165
γ) Ομωνυμία - πολυσημία	167
δ) Όροι αμφίδοξοι	170
ε) Περίφραση - αοριστία	172
στ) Χρονική αοριστία	173
ζ) Τοπική αοριστία	175
η) Συνδυασμός αιτίων ασάφειας	177
ΤΟ ΜΑΝΤΕΙΟ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ	179
ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΧΡΗΣΜΩΝ	187
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	191
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΤΑ ΑΛΛΑ ΜΑΝΤΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΧΡΗΣΜΟΙ ΤΟΥΣ	199
ΠΗΓΕΣ ΧΡΗΣΜΩΝ	207
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	229
ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	233

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην καθημερινή μας ζωή σχεδόν όλοι έχουμε να διηγηθούμε κάποιο προσωπικό βίωμα ή την εμπειρία ενός άλλου προσώπου σχετικά με ένα έντονο προαίσθημα, μια παράξενη ενόραση, ένα προφητικό όνειρο, δείχνοντας με τον τρόπο αυτόν την πίστη πως γύρω μας υπάρχει κάτι παραπάνω από τη λογική και τον κόσμο των αισθήσεων. Άλλωστε είναι γνωστό ότι στις μέρες μας τα διάφορα φαινόμενα αυτού του είδους (προαίσθηση, τηλεπάθεια, πνευματισμός, προφητικά όνειρα) φεύγουν ολοένα και περισσότερο από το πεδίο της μαγείας και τα χέρια των τσαρλατάνων και γίνονται αντικείμενο μελέτης της επιστήμης. Ωστόσο, η ορθολογιστική εποχή μας, επίσημα τουλάχιστον, παραμερίζει κατά κανόνα ή και απορρίπτει τα διάφορα υπερφυσικά φαινόμενα, που ξεφεύγουν από τον έλεγχο του νου, και θεωρεί μάλλον αφελείς, επιπόλαιους και ανόητους εκείνους που πιστεύουν σ' αυτά ή –ακόμη χειρότερα– συμβουλεύονται τους σύγχρονους μάντεις και μελλοντολόγους για διάφορα προβλήματα της ζωής τους.

Στην ελληνική αρχαιότητα συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο απ' ό,τι συμβαίνει στη σημερινή λογοκρατούμενη εποχή μας. Οι ηγεμόνες των ελληνικών πόλεων δηλαδή, οι επικεφαλής στις διάφορες στρατιωτικές επιχειρήσεις αλλά και οι απλοί πολίτες, πριν επιχειρήσουν κάτι σοβαρό, έπρεπε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να διερευνήσουν τη διάθεση των θεών ή να συμβουλευτούν το μαντείο. Και αυτό το έκαναν, όχι μόνο γιατί πίστευαν στη χρησιμότητά του, αλλά και από φόβο μήπως θεωρηθούν επιπόλαιοι και σε περίπτωση αποτυχίας κατηγορηθούν ότι αγνόησαν τη θέληση των θεών. Η μαντική και ιδιαίτερα ο θεσμός του μαντείου ήταν επίσημα ενταγμένος στο μηχανισμό της θρησκείας και μάλιστα αποτελούσε ένα από τα πιο ζωντανά στοιχεία της. Οι αρχαίοι Έλληνες, όπως είναι γνωστό, λάτρευαν τους θεούς τους με προσευχές και θυσίες, εκδηλώνοντας την ευγνωμοσύνη τους ή επιζητώντας εξιλέωση και θεϊκή προστασία, παράλληλα όμως επιθυμούσαν να γνωρίζουν εκ των

προτέρων το θείο θέλημα για το παρόν και το μέλλον. Και εδώ, βέβαια, είχε τη θέση της η μαντική.

Κάτι ιδιαίτερα σημαντικό που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι η αρχαία ελληνική θρησκεία δεν είχε συγκεκριμένα θρησκευτικά δόγματα ούτε ιερὰ βιβλία, από τα οποία θα μπορούσαν οι πιστοί να γνωρίσουν σε γενικές γραμμές τις απαιτήσεις των πολλών θεών τους. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη διάχυτη πίστη πως όλες οι μεγάλες δυστυχίες (πείνα, ξηρασίες, αρρώστιες, πολεμικές ή άλλες αποτυχίες) οφείλονταν στην οργή των θεών, καθιστούσαν ιδιαίτερα επιτακτική την ανάγκη να γνωρίζουν οι πιστοί τις επιθυμίες και τις διαθέσεις των θεών τους, ώστε να τους εξιλεώσουν και να έχουν την ευλογία τους.

Διάφοροι μπορούσαν να είναι οι φορείς του θεϊκού θελήματος στην αρχαιότητα: Βροντές, αστραπές, το πέταγμα ενός πουλιού, ένα όνειρο, αλλά και ένα πρόσωπο εμπνευσμένο από τους θεούς. Η εμπνευσμένη μαντική, κατά την οποία ένα πρόσωπο σε κατάσταση έκστασης και «ενθουσιασμού» χρησιμοποιούσε εξ ονόματος κάποιου θεού, ασκούνταν κυρίως στα διάφορα μαντεία. Και πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι, αν εξαιρέσουμε την ομηρική εποχή, όπου δέσποζε η οιωνοσκοπία με τις διάφορες μορφές της ενώ τα οργανωμένα μαντεία έκαναν ακόμη τα πρώτα τους βήματα, η ιδέα της «θεϊκής κατοχής» και της έμπνευσης ήταν αρκετά οικεία στην αρχαία ελληνική κοινωνία, ιδιαίτερα κατά την αρχαϊκή αλλά και την κλασική εποχή. Προφανώς, η ιδέα αυτή δεν περιοριζόταν μόνο στην ποιητική έμπνευση, που αποτελούσε δώρο των Μουσών προς τους ποιητές, αλλά καθώς παρατηρεί ο Πλάτων, «τά μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν γίγνεται διὰ μανίας, θεία μέντοι δόσει διδομένης». Της μανίας αυτής, κατά τον Αθηναίο φιλόσοφο, υπάρχουν τέσσερα είδη:

- 1) Η προφητική μανία με εμπνευστή τον Απόλλωνα.
- 2) Η τελεστική ή τελετουργική μανία με εμπνευστή το Διόνυσο.
- 3) Η ποιητική μανία με εμπνευστή τις Μούσες.
- 4) Η ερωτική μανία με εμπνευστή την Αφροδίτη και τον Έρωτα.

Ξανακοιτάζοντας το κείμενο του Πλάτωνα, διαπιστώνουμε ότι η μανία, για την οποία μιλά, δεν έχει καμιά σχέση με κάποια τρέλα - αρρώστια, αφού δίδεται στον άνθρωπο ως δώρο, «θεία δόσει». Ιδιαίτερα μάλιστα η προφητική μανία, δώρο του Απόλλωνα, οδηγεί στη γνώση και, κατά τον Πλάτωνα, σχετίζεται ετυμολογικά με τη μαντική (μαίνομαι → μανία → μανική → μαντική, με την προσθήκη ενός τ). Όπως ένας ποιητής, για να δημιουργήσει

αληθινό ποιητικό έργο, πρέπει να εμπνευσθεί από τη θεά Μούσα, έτσι και ένας μάντης, αν δεν βρεθεί υπό θεϊκή κατοχή, δεν μπορεί να είναι σωστός. Και, αν ο θεός κατά την ώρα της έμπνευσης αφαιρεί το λογικό από τους μάντεις, είναι για να δείξει πως δεν είναι οι μάντεις που λένε τόσο σπουδαία πράγματα –αφού άλλωστε δεν έχουν το λογικό τους– αλλά ο ίδιος ο θεός που μιλά με το στόμα τους².

Μαντεία στην αρχαία Ελλάδα υπήρχαν πολλά: Του Απόλλωνα στους Δελφούς, στην Κλάρο, στα Δίδυμα, του Δία στη Δωδώνη, στην Ολυμπία, στη Λιβύη, του Τροφώνιου στη Λεβάδεια, του Αμφιάραου στον Ορωπό κ.ά. Εκείνο όμως που πήρε αποφασιστικά το προβάδισμα και ξεχώρισε εντυπωσιακά απ' όλα τα άλλα, ήταν χωρίς καμία αμφιβολία το μαντείο των Δελφών. Σύμφωνα με μια παλιά ελληνική παράδοση, ο Δίας θέλησε κάποτε να καθορίσει το κέντρο της γης. Για το σκοπό αυτόν, άφησε δυο αετούς να πετάξουν από αντίθετα άκρα της γης προς το κέντρο, ώστε να συναντηθούν. Και οι δυο αυτοί αετοί τελικά συναντήθηκαν πάνω από τους Δελφούς, αποδεικνύοντας έτσι ότι εκεί ήταν το κέντρο του κόσμου, ο «ομφαλός» της γης³. Βέβαια, μπορεί η παράδοση αυτή ν' αποδεικνύεται ένας απλός μύθος, ωστόσο σίγουρα κρύβει και μια συμβολική αλήθεια. Γιατί οι Δελφοί προφανώς δε βρίσκονται στο κέντρο της γης, υπήρξαν όμως για αιώνες το αδιαμφισβήτητο κέντρο της αρχαίας Ελλάδας.

Η διαπραγμάτευση ενός θέματος, όπως είναι αυτό του μαντείου των Δελφών, με τρόπο που να ικανοποιεί με εγκυρότητα όχι μόνο την περιέργεια αλλά και τα γνωστικά ενδιαφέροντα των αναγνωστών, παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες, κυρίως λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων. Γιατί, από τη στιγμή που οι ανασκαφές των Γάλλων στους Δελφούς υπήρξαν αρνητικές⁴ για το μαντείο, δείχνοντας πως ούτε χάσμα ούτε ατμοί υπήρχαν κάτω από το άδυτο του ναού, μοναδική μας πηγή για τη λειτουργία του μαντείου είναι οι αρχαίοι συγγραφείς, σύγχρονοι με τα γεγονότα ή μεταγενέστεροι. Όμως συχνά συμβαίνει για τα ίδια γεγονότα να παρουσιάζονται διαφορετικές εκδοχές και το πρόβλημα είναι να αποφασίσουμε ποια εκδοχή βρίσκεται πλησιέστερα προς την αλήθεια. Εξάλλον, ιδιαίτερο πρόβλημα υπάρχει και ως προς τη γνησιό-

2. Για όλα αυτά βλ. Πλάτ., *Φαίδρ.* 244α-245α, 265b και *Ιων* 534b-d. Βλ. όμως και Dodds, σ. 64 κ.ε.

3. Βλ. Πλουτ., *Ηθικά* 3, 409ε.

4. Βλ. Courby II, σ. 59 κ.ε.

τητα κάποιων χρησμών του μαντείου. Επειδή, δηλαδή, το κύρος του Απόλλωνα ήταν τεράστιο και ένας χρησμός της Πυθίας μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να χαράξει ή να στηρίξει μια πολιτική γραμμή, να καθιερώσει έθιμα ή ακόμα και κληρονομικά δικαιώματα, για όλους αυτούς τους λόγους κυκλοφορούσαν πλαστοί χρησμοί ανάμεσα στους γνήσιους, και δυστυχώς σ' αυτές τις περιπτώσεις οι δυνατότητες να ξεχωρίσουμε έναν πλαστό χρησμό από ένα γνήσιο είναι σχεδόν μηδαμινές.

Τα προβλήματα όμως αυτά και όποια άλλα δεν πρόκειται να εμποδίσουν την προσπάθειά μας να ρίξουμε φως στο μακρινό παρελθόν. Αντίθετα, ξεκινούμε αυτή την πορεία προετοιμασμένοι, με επίγνωση των δυσκολιών αλλά και με την προσδοκία ότι τα αποτελέσματά της θα είναι καρποφόρα και ο κόπος μας άξιος.

I

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΧΡΗΣΜΟΔΟΣΙΑ

α) Οι ρίζες του μαντείου

Το μαντείο των Δελφών ήταν χτισμένο στην αρχαία Φωκίδα, σ' έναν τόπο, που ίσως φαντάζει σ' εμάς κάπως απόμερος, κατά γενική ομολογία όμως πλούσιο σε φυσικές καλλονές και με θέα μοναδική: Πίσω από το μαντείο υψώνεται επιβλητικά ο ογκώδης Παρνασσός, ενώ το δελφικό τοπίο, σε υψόμετρο 500-700 μ. περίπου, στολίζεται από τις Φαιδριάδες Πέτρες και την Κασταλία πηγή, που κυλά ανάμεσά τους. Από την πανοραμική θέση του μαντείου ο επισκέπτης ακόμη και σήμερα μπορεί ν' αφήσει το βλέμμα του να πλανηθεί σε μια θαυμαστή ποικιλία μορφών και χρωμάτων από τις γκριζοπράσινες πλαγιές της Κίρφης και την κοιλάδα του ποταμού Πλείστου έως τον ασημοπράσινο ελαιώνα της Άμφισσας και το γαλάζιο κόλπο της Ιτέας, ενώ στο βάθος του μακρινού ορίζοντα διαγράφονται οι σκοτεινοί όγκοι των βουνών της Πελοποννήσου.

Το πώς και πότε ιδρύθηκε το μαντείο χάνεται μέσα στο μύθο και στην παράδοση και διάφορες διηγήσεις αποδίδουν πολλά είδη μαντείας στους Δελφούς. Έτσι, αναφέρεται ότι ο Παρνασσός, επώνυμος ήρωας του ομώνυμου βουνού, πρώτος ανακάλυψε την οιωνοσκοπία στους Δελφούς, μαντεύοντας από το πέταγμα των πουλιών που φώλιαζαν εκεί. Ακόμη, ότι ο Δελφός και ο Αμφικτύων, επώνυμοι της πόλης και της Αμφικτιονίας των Δελφών αντίστοιχα, επινόησαν τη σπλαχνοσκοπία και την ονειρομαντεία. Αναφέρεται, επίσης, ότι ένα σώμα τοπικών ιερέων ασκούσε την εμπυρομαντεία, ενώ οι νύμφες Θριές προέβλεπαν εκεί το μέλλον με την κληρομαντεία.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στην ομηρική Ιλιάδα μνημονεύεται μόνο το όνομα «*Πυθώ πετρήεσσα*» χωρίς καμιά αναφορά στο μαντείο, ενώ ως μαντείο μνημονεύονται οι Δελφοί στην Οδύσσεια, χωρίς άλλη πληροφορία για τον τρόπο ίδρύσής του⁵. Ευτυχώς όμως για μας, υπάρχουν στη διάθεσή μας τρία πρώιμα κείμενα: ο *Ομηρικός Ύμνος* στον Απόλλωνα και οι τραγωδίες *Ευμενίδες* του Αισχύλου και *Ιφιγένεια εν Ταύροις* του Ευριπίδη, απ' όπου αντλούμε αρκετά στοιχεία.

5. Βλ *Ιλιάδ.* Β 519 και Ι 405, και *Οδύσσ.* θ 79.

Σύμφωνα με τον *Ομηρικό Ύμνο* ο θεός Απόλλων κατέβηκε από τον Όλυμπο και ήρθε στην Κρίσα, στα πόδια του χιονισμένου Παρνασσού, όπου και ίδρυσε το ιερό του σκοτώνοντας το φίδι-δράκοντα Πύθωνα⁶. Εδώ ο Απόλλων χρησιμοδοτούσε, σύμφωνα με το κείμενο, μέσα από το ιερό του δέντρο τη δάφνη, και οι χρησμοί του ανακοινώνονταν στους πιστούς από υπηρέτες του θεού στο ιερό, όπως συνέβαινε και στη Δωδώνη, όπου οι ιερείς Σελλοί μέσ' από την ιερή βαλανιδιά έπαιρναν τους χρησμούς του Δία.

Από τις *Ευμενίδες* του Αισχύλου πληροφορούμαστε ότι πρώτη προφήτισσα στους Δελφούς ήταν η πρωτομάντισσα θεά Γη, την οποία αργότερα διαδέχτηκε η κόρη της Θέμις. Τρίτη στη σειρά ήταν μια άλλη κόρη της Γης, η Τιτανίδα Φοίβη, και τέταρτος ήρθε ο Απόλλων, που από τη Φοίβη ονομάστηκε και ο ίδιος Φοίβος. Σημειώνουμε ότι, κατά τον Αισχύλο⁷, ο Απόλλων ήρθε στους Δελφούς από τη Δήλο και όχι από τον Όλυμπο, και εγκαταστάθηκε ειρηνικά και ομαλά, χωρίς το φόνο του Πύθωνα.

Τέλος, σύμφωνα με το τρίτο κείμενο, την *Ιφιγένεια εν Ταύροις* του Ευριπίδη, βρέφος ακόμη ο Απόλλων ήλθε με τη μητέρα του Λητώ από τη Δήλο στον Παρνασσό, όπου σκότωσε το πελώριο τέρας, το οποίο φύλαγε το χθόνιο μαντείο, κατέλαβε το χρυσό τρίποδα και χρησιμοδοτούσε από κει στους ανθρώπους. Επειδή όμως με τον τρόπο αυτόν απομακρύνθηκε βίαια η προκάτοχός του Θέμις από το μαντείο, η μητέρα της Γη αντέδρασε ανταγωνιστικά στέλνοντας τις νύχτες προφητικά όνειρα στους θνητούς. Τελικά, ο ανταγωνισμός αυτός της Γης προς τον Απόλλωνα σταμάτησε με επέμβαση του Δία, ο οποίος ξανάδωσε την πρωτοκαθεδρία στο γιο της Λητώ⁸.

Ξανακοιτάζοντας για λίγο τα τρία κείμενα που προαναφέραμε, μπορούμε, νομίζω, να προβούμε σε μια-δυο διαπιστώσεις: Πρώτα-πρώτα ότι, πριν από την εγκατάσταση του Απόλλωνα στους Δελφούς, προϋπήρχε εκεί μαντείο της θεάς Γης. Αυτό προκύπτει και από τα τρία κείμενα, αφού το φίδι θεωρούνταν στην αρχαιότητα «*παῖς τῆς Γῆς*», και ο φόνος του Πύθωνα συμβολίζει κατά πάσα πιθανότητα την προσπάθεια κατάκτησης κάποιου αντιπά-

6. *Ύμνος εις Απόλλωνα*, Homeri Opera, Allen, τόμ 5, στίχ. 214 κ.ε. και 394 κ.ε. Κατά τον Γουδή (σ. 47), από την αποσύνθεση του πτώματος του Πύθωνα και από το *πύθεσθαι* = σαπίζειν, προήλθαν αργότερα τα ονόματα *Πυθώ*, *Πύθιος*, *Πυθία*. Ο ίδιος απορρίπτει την ετυμολογία από το *πυθέσθαι* του ρ. *πυνθάνομαι* = πληροφορούμαι.

7. *Ευμεν.* 1 κ.ε.

8. Ευριπ., *Ιφιγ. εν Ταύρ.* 1247 κ.ε.

Μαρμάρινος «ομφαλός» των Δελφών.

λου, όπως θα δούμε παρακάτω σε ανάλογες περιπτώσεις. Στην αρχή, είναι πιθανόν η μέθοδος προφητείας του νέου θεού να στηριζόταν στη «μάντιδα δάφνη», το ιερό δέντρο του Απόλλωνα, κατ' αναλογία προς την ιερή βαλανιδιά του Δία στη Δωδώνη, ενώ το μαντείο της Γης εξακολουθούσε να λειτουργεί ανταγωνιστικά κυρίως με την ονειρομαντεία. Αργότερα, προφανώς επήλθε πλήρης επικράτηση του Απόλλωνα, όχι όμως χωρίς κάποιο συμβιβασμό, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι ο Απόλλων χρησιμοποίησε στους Δελφούς προφήτισσα γυναίκα, την Πυθία –ως συνέχεια της προφήτισσας της θεάς Γης– ενώ η συνηθισμένη πρακτική στην αρχαία ελληνική θρησκεία ήταν οι άρρενες θεοί να έχουν ως προφήτες άνδρες και οι θεές γυναίκες.

Σχετικά με την ίδρυση του μαντείου των Δελφών ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και μια παράδοση, την οποία μας διασώζει ο Διόδωρος Σικελιώτης. Σύμφωνα με την παράδοση αυτή, το μαντείο το ανακάλυψαν μερικές κατσίκες, γι' αυτό και αργότερα οι ιερείς των Δελφών, πριν από κάθε χρησμοδοσία συνήθιζαν να θυσιάζουν κατά προτίμηση κατσίκες. Σε εποχή λοιπόν που οι Δελφοί ήταν ακόμη τόπος ακατοίκητος, ένας βοσκός, ο Κουρήτας, παρατήρησε πως μερικές κατσίκες του, καθώς προσέγγισαν σε κάποια χαράδρα για να βοσκήσουν, ξαφνικά άρχισαν να κινούνται αφύσικα και να βελάζουν παράξενα. Ο Κουρήτας πλησίασε στη χαράδρα, αλλά βρέθηκε και ο ίδιος σε κατάσταση έκστασης και απόχτησε προφητική δύναμη. Και όταν και άλλοι χωρικοί που έσπευσαν εκεί δοκίμασαν την ίδια εμπειρία, ο τόπος θεωρήθηκε μαντείο που ανήκε στη θεά Γη. Αρχικά, όσοι επισκέπτονταν εκείνο το μέρος, έπεφταν σε κατάσταση «ενθουσιασμού» και στη συνέχεια προφήτευαν ο ένας για τον άλλο. Επειδή όμως, λόγω της έκστασης στην οποία βρίσκονταν, υπήρχε κίνδυνος να γκρεμιστούν στη χαράδρα, αργότερα όρισαν μια γυναίκα ως προφήτισσα για όλους, την Πυθία. Και, για να προστατέψουν και την ίδια από τον κίνδυνο, τοποθέτησαν πάνω από το χάσμα έναν τρίποδα, στο οποίο καθισμένη χρησμοδοτούσε με ασφάλεια. Το όνομα της πρώτης Πυθίας ήταν Φημονόη⁹.

Η παραπάνω διήγηση του Διόδωρου είναι ενδιαφέρουσα και αξιοπρόσεκτη, γιατί περιέχει κάποια χαρακτηριστικά στοιχεία του δελφικού μαντείου, όπως τα ξέρουμε στους ιστορικούς χρόνους της λειτουργίας του. Ένα τέτοιο στοιχείο π.χ. είναι το μοτίβο του ζώου-οδηγού, το οποίο χρη-

9. Βλ. Διόδ. Σικελ. 16, 26.

σιμοποιείται συχνά στους δελφικούς χρησμούς. Ένα δεύτερο στοιχείο είναι ο ρόλος ειδικά της κατσίκας, που μπορεί να συσχετισθεί και με το γεγονός ότι οι ιερείς του μαντείου, πριν από κάθε χρησιμοδοσία, συνήθιζαν να θυσιάζουν κατσίκα, καθώς προαναφέραμε. Ακόμη, στη διήγηση αναφέρεται ο κύριος τρόπος μαντικής, με τον οποίο απόχτησε την τεράστια φήμη του το μαντείο, η εμπνευσμένη μαντική με την Πυθία να προφητεύει καθισμένη στο δελφικό τρίποδα, ένα από τα ιερά σύμβολα του Απόλλωνα. Βέβαια, ο Διόδωρος κάνει λόγο και για μια χαράδρα, υπαινισσόμενος προφανώς ότι έβγαιναν απ' αυτήν αναθυμιάσεις που έφερναν σε κατάσταση «ενθουσιασμού» όσους τις δέχονταν, πράγμα όμως που δε διαπιστώθηκε από τις ανασκαφές στους Δελφούς, καθώς αναφέραμε στην εισαγωγή. Ωστόσο, θα παρατηρήσουμε, η έκσταση της Πυθίας δεν ήταν απαραίτητο να προέρχεται από αναθυμιάσεις του εδάφους. Θα μπορούσε να οφείλεται στην επίδραση και κατοχή της από τον ίδιο τον Απόλλωνα. Όσο για το χάσμα και τις αναθυμιάσεις, αυτά είναι μάλλον ορθολογιστικές αντιλήψεις δύσπιστων, οι οποίες παρεισέφεραν στη διήγηση, σε μια προσπάθεια να εξηγήσουν με λογικούς όρους την έκσταση της Πυθίας και τη χρήση του τρίποδα¹⁰.

Θα κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό με μια ακόμη προσθήκη. Καθώς είδαμε, η εγκατάσταση του Απόλλωνα στους Δελφούς έγινε κάπως αργότερα, ενώ λειτουργούσε εκεί μαντείο της Γης και των διαδόχων της, και αυτό φαίνεται πως είχε γίνει συνείδηση στην ελληνική αρχαιότητα. Έτσι μπορούμε να εξηγήσουμε την ύπαρξη δυο χρησμών, οι οποίοι, ενώ μνημονεύονται ως προφητείες του μαντείου των Δελφών, αποδίδονται στη Θέμιδα, την προκάτοχο του Απόλλωνα. Ο ένας απ' αυτούς λέγεται πως δόθηκε στον Δευκαλίωνα και στην Πύρρα –το μόνο ζευγάρι ανθρώπων που σώθηκε από τον κατακλυσμό του Δία– και αφορούσε την αποκατάσταση του ανθρωπίνου γένους. Ήταν λοιπόν φυσικό ο χρησμός αυτός ν' αποδοθεί στη Θέμιδα, θεότητα της πρώτης θεϊκής γενιάς, και όχι στον Απόλλωνα, που ήρθε αργότερα ως διάδοχος στο μαντείο. Ο δεύτερος πάλι χρησμός είναι ένα πραγματικά χαριτωμένο κείμενο, που αφορά τη θεά Αφροδίτη και τη φύση του γιου της, του Έρωτα, γι' αυτό και το παραθέτουμε χωρίς σχόλια σε πρωτότυπο και μετάφραση:

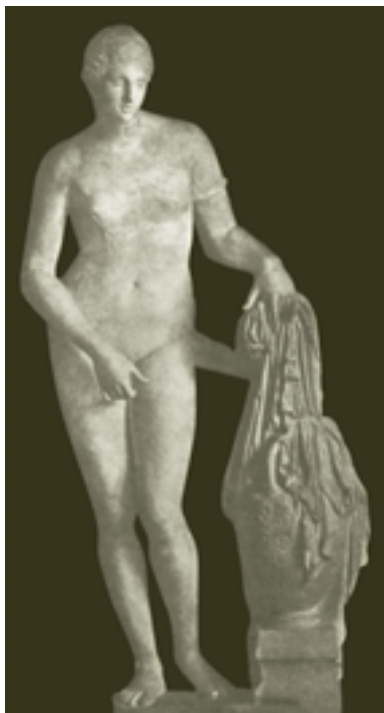
10. Βλ. και Parke-Wormell I, σ. 22 και Dodds, σ. 74.

Συμβούλιο του Δία και της Θέμιδας. Ο Δίας κάθεται σε θρόνο, στο κέντρο μπροστά, ενώ η Θέμις καθισμένη επάνω στο δελφικό ομφαλό (αριστερά και χαμηλότερα), φαίνεται να μιλά ζωηρά χειρονομώντας με το αριστερό χέρι. (Από παράσταση αγγείου).

“Ότε τόν Ἑρωτα ἡ Ἀφροδίτη ἐγέννησε, τά μὲν ἄλλα καλός τε ἦν ὁ παῖς καί τῇ γεννησάσῃ προσήκων, ἀτάρ οὐκ ἠϋξετό γε εἰς μέγεθος τῷ κάλλει πρέπον, οὐδέ ἐπεδίδου τό σῶμα, ἀλλ’ ἔμενε πλεῖστον χρόνον οἷος ἐτέχθη. ἤπορεῖτο γοῦν πρὸς τό πρᾶγμα ἥ τε μήτηρ καί αἱ τροφοί τοῦ βρέφους αἱ Χάριτες, καί φοιτῶσαι παρὰ τήν Θέμιν –οὔπω γάρ εἶχε Δελφούς ὁ Ἀπόλλων– ἐδέοντο λύσιν τινά ἐξευρεῖν τῆς ἀτόπου καί θαυμαστῆς συμφορᾶς. εἶπεν οὖν ἡ Θέμις· ἀλλ’ ἐγὼ παύσω ὑμᾶς ἀπορουμένας· νῦν γάρ οὔπω ἵστε τήν φύσιν τοῦ βρέφους. ὁ Ἑρως ὁ σός ὁ ἀληθινός, ὃ Ἀφροδίτη, τεχθεῖ μὲν ἄν ἴσως καί μόνος, ἀνξηθεῖ δ’ ἄν οὐδαμοῦ μόνος, ἀλλὰ σοι δεῖ καί Ἀντέρωτος, εἰ βούλει ἀνξηθῆναι τόν Ἑρωτα. ἔσται δέ αὕτη φύσις τοῖσδε τῆς ἀδελφοῖς· ἀλλήλοισι αἵτιοι τῆς αὔξης ἄμφω γενήσονται. ὀρῶντες μὲν γάρ ἀλλήλους ἴσα βλαστήσουσι, θατέρου δέ ἀπολειφθέντος ἄμφω μειώσονται¹¹.

11. G. Downey - A.F. Norman, *Θεμιστ. Λόγοι*, τόμ. 2, σ. 104 (Leipzig 1971, Teubner).

Έρως και Αντέρως.

Κνιδία Αφροδίτη του Πραξιτέλη

(Όταν η Αφροδίτη γέννησε τον Έρωτα, το παιδί στα άλλα ήταν όμορφο και έμοιαζε της μητέρας του, αλλά δε μεγάλωνε σε μέγεθος ανάλογο με την ομορφιά του, ούτε αναπτυσσόταν σωματικά, παρό έμενε για πάρα πολύ χρονικό διάστημα τέτοιο που γεννήθηκε. Απορούσαν λοιπόν για το γεγονός και η μητέρα του και οι παραμάνες του μωρού οι Χάριτες, και με επισκέψεις στη Θέμιδα –γιατί ακόμη δεν είχε έλθει στους Δελφούς ο Απόλλων– ζητούσαν να βρουν κάποια λύση στην παράδοξη και αφύσικη αυτή συμφορά. Τους είπε, λοιπόν, η Θέμις: «Θα σας βγάλω από την απορία. Γιατί τώρα δεν ξέρετε ακόμη τη φύση του μωρού. Ο Έρωτας ο δικός σου ο αληθινός, Αφροδίτη, θα μπορούσε ίσως να γεννηθεί και μόνος, ν' αυξηθεί όμως μόνος ποτέ, αλλά σου χρειάζεται και ο Αντέρωτας, αν θέλεις να μεγαλώσει ο Έρωτας. Και αυτή θα είναι η φύση σ' αυτά τα αδέλφια: Και οι δυο θα γίνονται αίτιοι για τη μεταξύ τους ανάπτυξη. Αν, δηλαδή, βλέπουν ο ένας τον άλλο, θ' αναπτύσσονται και οι δυο, ενώ αν ένας από τους δυο εγκαταλειφθεί, θα ελαττώνονται και οι δυο»).

β) Η διαδικασία της χρησμοδοσίας

Πρώτα-πρώτα πρέπει ν' αναφέρουμε πως τώρα πια είμαστε βέβαιοι ότι και στα χρόνια της απολλώνειας μαντικής στους Δελφούς λειτουργούσε παράλληλα και κληρομαντεία. Η μαντική με κλήρους ήταν μια γρήγορη, ανέξοδη και παραδεκτή μέθοδος και σίγουρα θα χρησιμοποιούνταν σε περιόδους αιχμής ή και άλλες, ιδιαίτερα αν η Πυθία είχε να κάνει με εκλογή κάποιων ονομάτων ή με διαζευκτικές ερωτήσεις (αυτό ή εκείνο...). Άλλωστε, η φράση «*ἀνεῖλεν ἡ Πυθία*» (= χρησμοδότησε η Πυθία) κυριολεκτείται στην κληρομαντεία και σήμαινε αρχικά ότι η Πυθία ανέσυρε κλήρο (*ἀνεῖλεν* του ρ. *ἀναιρῶ* = ανασύρω, τραβῶ κλήρο)¹².

Αλλά, βέβαια, όταν μιλάμε για διαδικασία της χρησμοδοσίας, προφανώς δεν εννοούμε την κληρομαντεία, αλλά όλη εκείνη την πορεία που οδηγούσε τελικά στη διατύπωση των πολύπλοκων χρησμών του μαντείου, μια πορεία, η οποία εύλογα ίσως προκαλεί όχι μόνο την περιέργεια του σύγχρονου ανθρώπου αλλά και τη δυσπιστία του. Ωστόσο, είναι χρήσιμο να υπογραμμισθεί πως δε συνέβαινε το ίδιο και με τους αρχαίους Έλληνες, ούτε φαίνεται από κάπου ότι η χρησμοδοσία ήταν γι' αυτούς κάτι το μυστηριώδες ή ένα απαγορευμένο μυστικό –όπως για παράδειγμα ήταν τα Ελευσίνια μυστήρια– και η πρόσβασή τους σ' αυτήν ήταν ως ένα σημείο δυνατή. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει πως η Πυθία αποτελούσε θέαμα για τους περιέργους, όσοι όμως ζητούσαν χρησμό (= οι μαντευόμενοι), μπορούσαν να παρευρίσκονται κατά τη χρησμοδοσία κάπου κοντά, προφανώς ως μαντευόμενοι και όχι ως παρατηρητές. Και, φυσικά, όλα γίνονταν κάτω από ορισμένες συνθήκες και με την καθιερωμένη τάξη.

Κατά τον Πλούταρχο¹³, η Πυθία αρχικά χρησμοδοτούσε μια φορά το χρόνο, στις 7 του μηνός Βυσίου (μέσα Φεβρουαρίου - μέσα Μαρτίου), που θεωρούνταν μέρα των γενεθλίων του Απόλλωνα. Αργότερα, η χρησμοδοσία γινόταν στις 7 κάθε μηνός, εκτός από τις «αποφράδες» μέρες, κατά τις οποίες δεν έδινε χρησμούς η Πυθία, και τους τρεις χειμερινούς μήνες, οπότε ο Απόλλων έφευγε στους Υπερβόρειους και άφηνε το μαντείο υπό την προστασία του θεού Διονύσου.

Όσοι ζητούσαν χρησμό, ήταν υποχρεωμένοι, πριν μπουν στο ιερό, να πληρώσουν τον *πέλανο* (ένα είδος γλυκίσματος) και να φέρουν τα ζώα για τις

12. Βλ. και Parke, *Oracles*, σ. 85 κ.ε.

13. *Ηθικά* 3, 292 ε.

Ο θεός Διόνυσος ταξιδεύει (Εσωτερικό από κύλινδρο του αγγειογράφου Εξηκία).

προκαταρκτικές θυσίες. Ύστερα καθοριζόταν η σειρά προτεραιότητας, συνήθως με κλήρωση. Είναι γνωστό ότι το μαντείο παραχωρούσε μερικές φορές σε πόλεις ή και σε ιδιώτες το τιμητικό δικαίωμα της *προμαντείας* –το προνόμιο να παίρνουν πρώτοι χρησμό– λόγω της καλής συμπεριφοράς τους προς αυτό. Καθώς αναφέρει ο Ηρόδοτος, τέτοιο δικαίωμα προμαντείας είχαν παραχωρήσει οι Δελφοί στο βασιλιά των Λυδών Κροίσο, ο οποίος υπήρξε πολύ γενναιόδωρος προς το μαντείο¹⁴. Και πρέπει να σημειώσουμε ότι το δικαίωμα αυτό, εκτός του ότι ήταν πολύ τιμητικό, είχε και πρακτική ωφέλεια, αν αναλογισθούμε τα πλήθη του κόσμου που συνωστίζονταν στο μαντείο, ιδιαίτερα στα χρόνια της ακμής του.

Οι ερωτήσεις προς το μαντείο ήταν δυνατόν να υποβληθούν είτε προφορικά είτε γραπτά, και επίσης προφορικοί ή γραπτοί μπορούσαν να είναι και οι

14. Ηρόδ. 1, 54, 2.

χρησμοί της Πυθίας, ανάλογα με το είδος, τη σημασία και την έκτασή τους κατά περίπτωση. Πολλοί χρησμοί μάλιστα ήταν έμμετροι, συνήθως σε δακτυλικό εξάμετρο, που ήταν το κύριο μέτρο των δελφικών χρησμών. Και, σύμφωνα με την παράδοση, τον εξάμετρο στίχο τον ανακάλυψε η πρώτη Πυθία Φημονόη.

Κατά την ημέρα της χρησμοδοσίας οι προκαταρκτικές διαδικασίες άρχιζαν από το πρωί. Η Πυθία εξαγνιζόταν με καθαρήριο λουτρό στα νερά της πηγής Κασταλίας πριν μπει στο άδυτο του ναού. Εξαγνισμό όμως έκαναν και οι ιερείς του μαντείου καθώς και οι μαντευόμενοι, που περίμεναν χρησμό. Οι τελευταίοι οδηγούνταν σε ειδική θέση, η οποία χωριζόταν με παραπέτασμα από τη θέση της Πυθίας, και προειδοποιούνταν να κάνουν ευσεβείς σκέψεις και να λένε από μέσα τους ευοίωνα λόγια, για να πάει καλά η χρησμοδοσία. Σημειώνουμε ότι εδώ απαγορευόταν η είσοδος στις γυναίκες¹⁵, οι οποίες όμως μπορούσαν να ζητήσουν χρησμό μέσω αντιπροσώπου.

Στο μεταξύ, γίνονταν και οι τελευταίες προετοιμασίες πριν αρχίσει η χρησμοδοσία. Η Πυθία μασούσε φύλλα δάφνης, έπινε λίγο νερό από την Κασσοτίδα πηγή, της οποίας τα νερά κυλούσαν κάτω από το άδυτο του ναού, και, προτού εκείνη ανεβεί στον τρίποδα, οι άνθρωποι του μαντείου προσπαθούσαν να διερευνήσουν αν ο θεός ήταν ευνοϊκός τη μέρα εκείνη για χρησμό. Προς το σκοπό αυτόν κατάβρεχαν με κρύο νερό μια κατσίκα, καθώς ήδη προαναφέραμε. Αν το ζώο έτρεμε σύσσωμο, αυτό σήμαινε πως η ημέρα ήταν κατάλληλη για χρησμούς, και αυτό γνωστοποιούνταν σ' όλους με τη θυσία της κατσίκας στο βωμό, προφανώς έξω από το ιερό. Αν όχι, η χρησμοδοσία αναβαλλόταν εκείνη την ημέρα.

Σχετικά μ' αυτήν την τελευταία διαδικασία, ο Πλούταρχος αναφέρει ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον περιστατικό: Κάποτε έφτασαν στο μαντείο επίσημοι ξένοι ζητώντας χρησμό αλλά η κατσίκα δεν έτρεμε, δείχνοντας έτσι πως ο θεός δεν ήθελε και συνεπώς η Πυθία δεν ήταν σε θέση να χρησμοδοτήσει εκείνη την ημέρα. Οι ιερείς όμως, θέλοντας να ευχαριστήσουν τους υψηλούς ξένους, επέμεναν χύνοντας κρύο νερό στην κατσίκα. Τελικά, το ζώο άρχισε κάποτε να τρέμει και η Πυθία πήγε στον τρίποδα, βαρύθυμη όμως και χωρίς τη θέλησή της. Σε λίγο, οι φωνές της άρχισαν να βγαίνουν ασυνήθιστες, σαν να κατεχόταν από διαβολικό πνεύμα, και σε μια στιγμή ρίχτηκε με τρομερή κραυγή προς την κατεύθυνση της πόρτας, ενώ οι ιερείς και οι ξένοι επίσημοι απομακρύνθηκαν τρομαγμένοι. Όταν σε λίγο επέστρεψαν, η Πυθία είχε συνέλθει,

15. Πλουτ., *Ηθικά* 2, 378d και 3, 385a.

μετά από λίγες μέρες όμως πέθανε¹⁶. Το εντυπωσιακό αυτό γεγονός, αν και μεμονωμένο και προερχόμενο από ιερέα του μαντείου, όπως ήταν ο Πλούταρχος, οπωσδήποτε είναι αξιοπρόσεκτο και αποτελεί μια ένδειξη, έστω και μικρή, για τη λειτουργία του μαντείου.

γ) Η Πυθία

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, στο πέρασμα των αιώνων διάφορα είδη χρησιμοδοσίας έκαναν την εμφάνισή τους στους Δελφούς. Ωστόσο, η φήμη και η ακμή του μαντείου αναμφισβήτητα έχουν συνδεθεί με τη χρησιμοδοσία της Πυθίας. Τι όμως ήταν η Πυθία; Από όλα τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας προκύπτει πως η Πυθία ήταν το «μέντιονιμ» του Απόλλωνα, η λογοφόρος του θεού, ο οποίος μιλούσε με το στόμα της. Έτσι εξηγείται, άλλωστε, το γεγονός ότι παράλληλα με τις εκφράσεις «*ἔφησεν ἡ Πυθία ἢ ἀνείλεν ἡ Πυθία*» (= χρησιμοδότησε η Πυθία), έχουμε και «*ἔφησεν ὁ θεός ἢ ἀνείλεν ὁ Ἀπόλλων*», καθώς και χρησμούς όπου ο ίδιος ο θεός σε πρώτο πρόσωπο απευθύνεται προς τους μαντευόμενους. Η Πυθία από μόνη της δεν είχε ούτε καν τις απλές ιδιότητες ενός εμπνευσμένου προφήτη, και την προφητική της δύναμη και ενέργεια τις αποκτούσε μόνο στο δελφικό ιερό, υπό τη θεϊκή επίδραση και κατοχή.

Κατά το Διόδωρο, οι πρώτες Πυθίες έπρεπε να είναι νέες παρθένες, εξαιτίας της αγνότητάς τους και της σχέσης τους με τη θεά Άρτεμη. Από τότε όμως που ένας από τους μαντευόμενους, ο Θεσσαλός Εχεκράτης, ερωτεύθηκε την Πυθία και την απήγαγε, καθιερώθηκε οι μετέπειτα Πυθίες να είναι ηλικιωμένες γυναίκες, άνω των πενήντα ετών. Μάλιστα, οι γυναίκες αυτές μπορούσαν να είναι ακόμη και παντρεμένες, αλλά κατά τη διάρκεια της θητείας τους στο μαντείο έπρεπε να ζουν μακριά από τον άνδρα τους και να φορούν νεανικά ρούχα, σε ανάμνηση κατά κάποιο τρόπο της παλιάς προφήτισσας.

Στην αρχή της λειτουργίας του μαντείου, μια Πυθία ήταν αρκετή για τη χρησιμοδοσία. Αργότερα όμως, στα χρόνια της ακμής, χρησιμοδοτούσαν δύο Πυθίες, ενώ υπήρχε και τρίτη εφεδρική. Κάποια ονόματα Πυθιών έφτασαν έως εμάς: Φημονόη, Αριστονίκη, Περίαλλος, Θεονίκη, χωρίς όμως κανένα άλλο ιδιαίτερο και αξιοπαρατήρητο στοιχείο. Το κύριο χαρακτηριστικό τους, που αναφέρεται στις διάφορες κατά καιρούς Πυθίες, είναι πως κατάγονταν από άσημες

16. Βλ. Πλουτ., *Ηθικά* 3, 438a-b.

αλλά ευσεβείς οικογένειες και πως και οι ίδιες ήταν ευσεβείς και απλοϊκές, χωρίς να διακρίνονται για κάποια έμφυτη ικανότητα διείσδυσης στο μέλλον¹⁷.

Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό και με τα αρνητικά αποτελέσματα των ανασκαφών στους Δελφούς, έδωσε αφορμή σε πολλούς μελετητές να διατυπώσουν για τη λειτουργία του μαντείου διάφορες εικασίες, υποψίες ή θεωρίες, οι οποίες πάντως δε λύνουν το πρόβλημα, το οποίο άλλωστε δεν είναι και το μοναδικό. Ένα εξίσου σημαντικό πρόβλημα σχετικό με τη χρησιμοδοσία, που ωστόσο παραμένει άλυτο, είναι και το κατά πόσο συμμετείχαν οι ιερείς του μαντείου αλλά και η Πυθία στη διατύπωση των χρησμών. Αν δεχτούμε την άποψη του Πλουτάρχου, σύμφωνα με την οποία οι λέξεις και το μέτρο των χρησμών ήταν έργο της Πυθίας, δυσκολευόμαστε να πιστέψουμε πως μια γυναίκα απλοϊκή και σε κατάσταση «έκστασης» ήταν σε θέση να διατυπώνει με δεξιοτεχνία και σοφία έμμετρους χρησμούς. Αν πάλι δεχτούμε πως η Πυθία ήταν ένα απλό «ενεργούμενο» που έδινε μια κατά παραγγελία παράσταση και συνεπώς οι ιερείς του μαντείου ήταν εκείνοι που διαμόρφωναν αποκλειστικά τα κείμενα των χρησμών, αδυνατούμε να εξηγήσουμε γιατί έγιναν κατά καιρούς απόπειρες δωροδοκίας της Πυθίας και όχι κάποιου από τους ιερείς¹⁸.

Δυστυχώς, είναι βέβαιο πως κάποια από τα μυστικά της τα πήρε η Πυθία μαζί της στον τάφο, το γεγονός όμως αυτό δεν είναι λόγος ώστε να δείχνουμε κακοπιστία και προκατάληψη στον Απόλλωνα και στους χρησμούς του. Αντίθετα, φαίνεται πως υπάρχουν τουλάχιστον κάποιες ενδείξεις, οι οποίες μας υποχρεώνουν να είμαστε πιο δίκαιοι απέναντι στο μαντείο. Μια τέτοια ένδειξη θα μπορούσε να είναι το περιστατικό που περιγράψαμε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου, με την κατσίκα που δεν έτρεμε από το κρύο νερό και την Πυθία η οποία τελικά πλήρωσε με τη ζωή της. Η περιγραφή του Πλουτάρχου σχετικά με τη συμπεριφορά της τελευταίας και την αλλοίωση της φωνής της θυμίζει ανάλογα φαινόμενα (αυθυποβολή, ύπνωση, τηλεπάθεια), τα οποία εξετάζει σήμερα η Παραψυχολογία. Δεύτερη ένδειξη για το ότι ο ρόλος της Πυθίας δεν πρέπει να ήταν απλώς διακοσμητικός, ασφαλώς αποτελούν οι απόπειρες δωροδοκίας της Πυθίας¹⁹. Και, βέβαια, υπάρχει και το λογικό επιχείρημα ότι ένας πανάρχαιος και πολυπρόσωπος θεσμός σαν το

17. Για όλα αυτά βλ. Διοδ. Σικελ. 16, 26 και Πλουτ., *Ηθικά* 3, 385c και 3, 405c και 3, 414b.

18. Βλ. Πλουτ., *Ηθικά* 3, 397c αλλά και Στράβ. c. 419, 5 και Dodds, σ. 74.

19. Βλ. Ευαγγέλου, σ. 199 κ.ε., και Dodds, σ. 74. Για τις απόπειρες δωροδοκίας της Πυθίας βλ. Ηρόδ. 5, 63, 1 και 6, 66, 1, Θουκ. 5, 16, 2 και Διογ. Λαέρτ. 5, 91.

Στην εικόνα αυτή, που είναι ίδια με εκείνη στο πρόσθιο εξώφυλλο του βιβλίου, παριστάνεται η Θέμις ως Πυθία να χρησιμοδοτεί στο βασιλιά της Αθήνας Αιγέα.

μαντείο των Δελφών δεν είναι και τόσο εύκολο να στηριζόταν επί τόσους αιώνες στην κυνική απάτη τόσων και τόσων Πυθιών και ιερέων του μαντείου, χωρίς να υπάρξουν κάποιες διαρροές που να την αποκαλύπτουν.

Όλα αυτά, που αναφέραμε, προφανώς δεν μπορούν να είναι αμελητέα. Από την άλλη μεριά όμως δεν είναι ορθό η κακοπιστία και η προκατάληψη να παραχωρήσουν τη θέση τους σε τόση ευπιστία, ώστε να μη διακρίνουμε στην όλη διαδικασία της χρησιμοδοσίας τη δυνατότητα παρέμβασης του ανθρώπινου παράγοντα. Και, βέβαια, η παρατήρηση των Parke-Wormell, σύμφωνα με την οποία «η ιστορία του μαντείου των Δελφών αφήνει αρκετά ίχνη μιας σταθερής πολιτικής που πείθει κάποιον ότι το ανθρωπίνο μυαλό ως ένα βαθμό μπορούσε να παίζει έναν αποφασιστικό ρόλο στην πορεία

της χρησιμοδοσίας²⁰» παραμένει σημαντική και ορθή. Πατί, η τελική σύνταξη των ακατάληπτων και αποσπασματικών λέξεων και φράσεων της Πυθίας σε μια σειρά σύμφωνα με την ερώτηση, αλλά και το μέτρο σε αρκετούς χρησμούς, αποτελούν, πιστεύουμε, ικανή απόδειξη για τη δυνατότητα παρέμβασης του ανθρώπινου μυαλού.

Φυσικά, οι παραπάνω προβληματισμοί και συλλογισμοί αφορούν μόνον εμάς και την περιέργειά μας. Για τους Αρχαίους η χρησιμοδοσία δεν έκρυβε κανένα μυστήριο, όσο κι αν για μας αποτελεί μυστήριο το γεγονός ότι εκείνοι δεν την αντιμετώπιζαν ως μυστήριο! Καθώς έχουμε ξαναπεί, αυτό που φαίνεται να ενδιέφερε τους πιστούς του Απόλλωνα ήταν το κείμενο του χρησμού και η πραγματοποίησή του. Προς αυτή, λοιπόν, την κατεύθυνση θα στρέψουμε κι εμείς κυρίως την προσοχή μας στα κεφάλαια που θα ακολουθήσουν αργότερα.

δ) Συλλογές και πηγές δελφικών χρησμών

Πριν προχωρήσουμε, ίσως είναι αναγκαίο να επισημάνουμε το αυτονόητο, ότι δηλαδή δεν είναι δυνατόν να έχουν σωθεί και φτάσει έως εμάς όλοι οι χρησμοί του μαντείου των Δελφών. Αλλά, και πέραν αυτού, να σημειώσουμε ότι δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ούτε τι ποσοστό αντιπροσωπεύουν οι χρησμοί που σώθηκαν ούτε πόσο αντιπροσωπευτικοί –ποιοτικά και ποσοτικά– του συνόλου παραγωγής του μαντείου μπορούν να είναι. Ωστόσο, μένουμε και εργαζόμαστε με τη βάσιμη ελπίδα πως τα χρησμικά κείμενα, που έχουμε στα χέρια μας, αντιπροσωπεύουν αρκετά ικανοποιητικά, τόσο ως προς τα θέματα όσο και ως προς τις μορφές, το σύνολο της παραγωγής των χρησμών του μαντείου των Δελφών.

Αρχίζοντας με τις συλλογές χρησμών, θα πρέπει να πούμε ότι δεν μας έχουν παραδοθεί συλλογές δελφικών χρησμών από την αρχαιότητα, αν και πρέπει να υπήρχαν τέτοιες. Υπενθυμίζουμε ότι συλλογές χρησμών έκαναν οι διάφοροι χρησμολόγοι, όπως ο Μουσαίος, ο Βάκις, ο Λάμπων, ο Διοπείθης, ο Ιεροκλής, των οποίων η δουλειά ήταν να συγκεντρώνουν χρησμούς ποικίλης προέλευσης και να τους παρουσιάζουν στην κατάλληλη στιγμή ερμηνεύοντάς τους συγχρόνως. Αλλά αρχεία χρησμών είχαν και οι πόλεις, όπως η Σπάρτη, η Αθήνα κτλ., καθώς και τα ίδια τα μαντεία, αν κρίνουμε από τις μολύβδινες πλάκες με

20. Βλ. Parke-Wormell I, σ. 40 και Dodds, σ. 74.

ερωτήσεις των μαντευομένων που βρέθηκαν στο μαντείο της Δωδώνης. Δυστυχώς όμως στην περίπτωση του μαντείου των Δελφών, είτε γιατί δεν καταγράφονταν συστηματικά τόσο οι ερωτήσεις προς τον Απόλλωνα όσο και οι απαντήσεις της Πυθίας είτε γιατί η καταγραφή δεν έγινε επάνω σε ανθεκτική ύλη, ώστε να διατηρηθεί ως τις μέρες μας, φαίνεται πως υπήρξαμε άτυχοι.

Πα τους λόγους λοιπόν που προαναφέραμε, οι συλλογές δελφικών χρησμών είναι πολύ νεότερες και βασίζονται σχεδόν αποκλειστικά σε κείμενα αρχαίων συγγραφέων. Μια τέτοια συλλογή είναι αυτή που έκανε ο Hendess²¹, η οποία όμως δεν είναι πλήρης, αφού περιέχει μόνο έμμετρους χρησμούς, τη στιγμή που οι περισσότεροι από τους σωζόμενους δελφικούς χρησμούς είναι σε πεζό λόγο. Επίσης, μερικούς μόνο χρησμούς του μαντείου των Δελφών έχει συλλέξει η Παλατινή Ανθολογία²². Γι' αυτό, η έλλειψη μιας συστηματικής συγκέντρωσης όλων των χρησμών δελφικής προέλευσης ήταν φανερή. Το κενό αυτό ήρθε να το καλύψει η σπουδαία συλλογή που έκαναν το 1956 οι Parke και Wormell²³. Η συλλογή αυτή ασφαλώς έχει πολύ μεγαλύτερες φιλοδοξίες από τις δυο προηγούμενες, αφού περιέχει όλα τα κείμενα των δελφικών χρησμών, πεζά και έμμετρα. Η συλλογή περιλαμβάνει 615 χρησμούς που συνοδεύονται από πολλές χρήσιμες πληροφορίες. Και, καθώς δηλώνουν οι δυο συγγραφείς στον πρόλόγό τους, κανένα κείμενο δελφικής προέλευσης δεν έχει παραλειφθεί.

Ας έλθουμε τώρα στο θέμα των πηγών. Επειδή από τη μια οι αρχαίες δελφικές επιγραφές που έχουν βρεθεί είναι πολύ λίγες και παρέχουν ελάχιστο και πολύ φτωχό υλικό σε χρησμούς, και από την άλλη, καθώς είδαμε, συλλογές χρησμών δεν έχουν διασωθεί από την αρχαιότητα, γι' αυτό πηγή μας σχεδόν μοναδική είναι οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, οι οποίοι, με την ευκαιρία κάποιου γεγονότος που αφηγούνται, παραθέτουν συχνά και το σχετικό χρησμό. Τέτοιοι συγγραφείς είναι κυρίως ο Ηρόδοτος, ο Πλούταρχος, ο Διόδωρος Σικελιώτης, ο Πausanias, ο Θουκυδίδης, ο Ξενοφών, ο Στράβων, ο Αιλιανός και ο Ευσέβιος, καθώς και οι τρεις μεγάλοι τραγικοί Αισχύλος, Σοφοκλής και Ευριπίδης. Απ' αυτούς, ο Θουκυδίδης και ο Ξενοφών έχουν το πλεονέκτημα

21. R. Hendess, *Oracula Graeca, quae apud scriptores Graecos Romanosque exstant*. Halle 1877.

22. E. Cougny, *Anthologia Palatina* III (1890), σ. 464 κ.ε.

23. H.W. Parke - E.W. Wormell, *The Delphic Oracle II, The Oracular Responses*. Blackwell-Oxford 1956.

να είναι σύγχρονοι με τα γεγονότα που εξιστορούν, δεν είναι όμως και οι πλουσιότεροι σε χρησμούς, ούτε και οι χρησμοί που παραθέτουν αναφέρονται μόνο σε γεγονότα σύγχρονα. Από τους υπόλοιπους συγγραφείς, οι οποίοι κατά κανόνα αναφέρονται σε γεγονότα προγενέστερα, ο Ηρόδοτος αποτελεί για μας ιδιαίτερα πολύτιμη και πλούσια πηγή δελφικών χρησμών, γιατί πιστευε πραγματικά σ' αυτούς²⁴, έδειχνε ξεχωριστό ενδιαφέρον για τα χρησμικά κείμενα και είναι βέβαιο ότι είχε επισκεφθεί προσωπικά τόσο το μαντείο των Δελφών όσο και εκείνο της Δωδώνης, από τα αρχεία των οποίων προφανώς έχει αντλήσει αρκετές πληροφορίες. Πολύτιμη και ενδιαφέρουσα πηγή αποτελεί ασφαλώς και ο Πλούταρχος, ο οποίος μάλιστα υπήρξε και από τους ιερείς των Δελφών, μόνο που έζησε στα χρόνια παρακμής του μαντείου, γι' αυτό και συχνά αναγκάζεται να γίνει απολογητής του. Θα μνημονεύσουμε ακόμη τον Ευσέβιο, ο οποίος συστηματικά παραθέτει χρησμούς για να τους πολεμήσει, ενώ όλοι σχεδόν οι αρχαίοι συγγραφείς που διασώζουν χρησμούς, άλλος περισσότερο άλλος λιγότερο, χρησιμοποιούν τα χρησμικά κείμενα άλλοτε για να αιτιολογήσουν κάποιο γεγονός, άλλοτε για να του προσδώσουν το κύρος του μαντείου και άλλοτε παραθέτουν χρησμούς απλώς ως λογοτεχνικά στοιχεία στο έργο τους, αφού ένας χρησμός μπορούσε να λειτουργήσει ως «από μηχανής θεός» και να σκορπίσει φόβους, ελπίδες ή συγκινήσεις. Δυστυχώς όμως το γεγονός αυτό έγινε αιτία να κυκλοφορήσουν και αρκετοί πλαστοί χρησμοί, με αποτέλεσμα να υπάρχει σήμερα ένα σοβαρό πρόβλημα ως προς τη γνησιότητα των χρησμών του μαντείου των Δελφών. Για το πρόβλημα αυτό θα μιλήσουμε στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.

ε) Το πρόβλημα της γνησιότητας των χρησμών

Μιλώντας για τη διαδικασία της χρησιμοδοσίας και την Πυθία, επισημάναμε ήδη δύο βασικά προβλήματα σχετικά με τη λειτουργία του μαντείου, τα οποία, καθώς είπαμε, εξακολουθούν να παραμένουν άλυτα: Το ένα έχει σχέση με το ερώτημα αν η Πυθία και οι ιερείς του μαντείου ήταν ειλικρινείς στο ρόλο τους ή υποκρίνονταν, ενώ το δεύτερο έχει να κάνει με το ποσοστό συμμετοχής της Πυθίας και των ιερέων στην τελική διαμόρφωση των χρησμών.

24. Ηρόδ. 8, 77: Χρησμοῖσι δέ οὐκ ἔχω ἀντιλέγειν ὥς οὐκ εἰσὶ ἀληθεῖς, οὐ βουλόμενος ἑναργέως λέγοντας πειρᾶσθαι καταβάλλειν...

Ένα τρίτο, που και αυτό δυστυχώς μέχρι σήμερα παραμένει άλυτο παρόλες τις προσπάθειες των μελετητών, είναι το πρόβλημα της γνησιότητας των χρησμών του μαντείου των Δελφών.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφέραμε ότι κύρια πηγή των δελφικών χρησμών είναι οι αρχαίοι συγγραφείς και σημειώσαμε ότι οι περισσότεροι απ' αυτούς αναφέρονται σε γεγονότα παλαιότερα. Σ' αυτά όμως, η προφορική παράδοση, ο θρύλος αλλά και διάφορες άλλες σκοπιμότητες συνετέλεσαν ώστε να επέλθουν αλλοιώσεις στα κείμενα των χρησμών, με αποτέλεσμα να έχουμε μερικές φορές για το ίδιο γεγονός περισσότερους από ένα χρησμούς με μικρή ή μεγαλύτερη ποικιλία μορφής και περιεχομένου. Πρέπει να σημειωθεί πως τόσο ήταν η δύναμη των χρησμών και το κύρος του μαντείου ώστε μια προφητεία του δελφικού Απόλλωνα μπορούσε όχι μόνο να ξεσηκώσει έναν ολόκληρο κόσμο φόβου ή ελπίδας αλλά και να ματαιώσει μια πολιτική γραμμή, επιβάλλοντας στη θέση της μιαν άλλη. Είτε, λοιπόν, από πολιτική σκοπιμότητα είτε με στόχο τον λογοτεχνικό εντυπωσιασμό είτε για λόγους ευρύτερης διαφημιστικής προπαγάνδας, το βέβαιο είναι ότι κατασκευάστηκαν και κυκλοφόρησαν και αρκετοί πλαστοί χρησμοί, παράλληλα με τους γνήσιους. Οι χρησμοί αυτοί είναι διεθνώς γνωστοί με το όνομα *vaticinia post eventum* ή *ex eventu* (= χρησμοί μετά το γεγονός ή από το γεγονός).

Προφανώς, όπως άλλωστε ήταν φυσικό, οι κατά καιρούς μελετητές του μαντείου των Δελφών αγωνίστηκαν με επιμονή για ν' ανακαλύψουν τους πλαστούς χρησμούς χρησιμοποιώντας κάθε δυνατό κριτήριο, όπως είναι το μέτρο των χρησμών, η έκτασή τους ή η γλωσσική μορφή στην οποία είναι διατυπωμένοι. Δυστυχώς όμως τα αποτελέσματα υπήρξαν απογοητευτικά και, εκτός από μερικές μεμονωμένες περιπτώσεις χρησμών, οι μελετητές κατέληξαν να διαφωνούν μεταξύ τους, γιατί δεν υπάρχουν πειστικά στοιχεία για να στηρίξουν τις κρίσεις τους. Πράγματι, αυτό φαίνεται αν εξετάσουμε προσεκτικά τους 615 δελφικούς χρησμούς, όπως καταγράφονται στη συλλογή των Parke-Wormell. Οι χρησμοί αυτοί μπορούν να χωριστούν σε:

- 1) Χρησμούς, που αποτελούν άμεσες απαντήσεις της Πυθίας σε ευθύ λόγο και είναι έμμετροι. Τέτοιοι χρησμοί σώζονται περί τους 200, από τους οποίους οι 8 είναι σε ιαμβικό τρίμετρο, οι 7 σε ελεγειακό δίστιχο και όλοι οι υπόλοιποι σε δακτυλικό εξάμετρο.
- 2) Χρησμούς, που είναι άμεσες απαντήσεις σε ευθύ πεζό λόγο. Τέτοιοι σώζονται 18.

- 3) Χρησμούς, που σώζονται σε παράφραση ή αποτελούν περίληψη του αρχικού χρησμού. Αυτοί είναι διατυπωμένοι σε πεζό πλάγιο λόγο και είναι οι περισσότεροι. Ανέρχονται σε 310.
- 4) Χρησμούς, που δεν διασώζουν άλλα στοιχεία του αρχικού χρησμού, παρά μόνο το όνομα του μαντείου, της Πυθίας ή του Απόλλωνα²⁵.

Αν λοιπόν τώρα με βάση το μέτρο, την έκταση, την ιστορικότητα ή τη γλωσσική μορφή των χρησμών προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε τη γνησιότητά τους, δυστυχώς θα συναντήσουμε δυσκολίες ανυπέρβλητες. Ως προς το μέτρο: Είναι γνωστό ότι ο εξάμετρος ήταν το κατεξοχήν μέτρο των δελφικών χρησμών και σ' αυτόν είναι διατυπωμένοι οι περισσότεροι από τους έμμετρους χρησμούς. Ωστόσο, καθώς είδαμε από την παραπάνω διαίρεση των χρησμών σε κατηγορίες, υπάρχουν χρησμοί και σ' άλλα μέτρα που δεν είναι καθόλου εύκολο ν' αμφισβητηθούν. Και αυτό, πέρα από το απλό γεγονός ότι ένας πλαστογράφος ούτε θα δυσκολευόταν αλλά ούτε και θα παρέλειπε να δώσει στον πλαστό χρησμό του δακτυλική μορφή, προκειμένου να διασφαλίσει την αξιοπιστία του. Το μέτρο, λοιπόν, δεν είναι δυνατόν ν' αποτελέσει κριτήριο για την αξιοπιστία ή όχι των χρησμών και για τους λόγους που προαναφέραμε, αλλά επιπλέον και γιατί, καθώς είδαμε, οι μισοί και πλέον από τους σωζόμενους χρησμούς δεν είναι έμμετροι.

Ως προς την έκταση και την ιστορικότητα των χρησμών: Είναι αλήθεια πως οι χρησμοί, που απευθύνονται σε πόλεις, συνήθως είναι μεγαλύτεροι σε έκταση από εκείνους που δίνονταν σε ιδιώτες. Αυτό όμως δεν αποτελούσε κανόνα και φυσικά δεν είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο, γιατί υπάρχουν χρησμοί προς ιδιώτες πολύστιχοι, των οποίων η γνησιότητα δεν μπορεί ν' αμφισβητηθεί. Όσο για την ιστορικότητα των χρησμών, αυτή μπορεί βέβαια να χρησιμοποιηθεί σε περιπτώσεις κάποιων χρησμών που είναι ολοφάνερα μυθολογικοί, όμως σε πολλές περιπτώσεις είναι δύσκολο να αποδειχθεί και πάντως δεν μπορεί ν' αποτελέσει καθολικό κριτήριο, αφού πλαστοί χρησμοί *post eventum* μπορούσαν να κατασκευαστούν και να κυκλοφορήσουν και για γεγονότα των ιστορικών χρόνων μέσα στους τόσους αιώνες λειτουργίας του μαντείου.

25. Σημειώνουμε ότι υπάρχουν και γύρω στους 40 δελφικοί χρησμοί, που σώζονται μόνο από Λατίνους συγγραφείς, ενώ είναι βέβαιο ότι η Πυθία δε χρησιμοδοτούσε στη λατινική γλώσσα.

Αλλά και η γλωσσική μορφή των χρησμών δεν είναι δυνατόν ν' αποτελέσει κριτήριο για την γνησιότητά τους, αφού οι περισσότεροι χρησμοί δε μας σώζονται στην πλήρη τους μορφή, απλώνονται σ' ένα χρονικό ορίζοντα αιώνων λειτουργίας του μαντείου και μνημονεύονται, όπως είπαμε, κυρίως από μεταγενέστερους συγγραφείς. Όσο για διαπιστώσεις σαν εκείνη του Nilsson ότι «αν ένας χρησμός προλέγει με σαφήνεια και οξύνοια ένα μελλοντικό γεγονός, είναι ένας χρησμός *ex eventu*²⁶», είναι φανερό ότι αυτές δεν μπορούν να φωτίσουν και πολύ το πρόβλημα, γιατί ούτε ο βαθμός της σαφήνειας και της οξύνοιας είναι δυνατόν να οριστεί, ώστε ν' αποτελέσει αντικειμενικό κριτήριο, ούτε αφορούν το σύνολο των χρησμών, αφού, καθώς θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, μόνο ένα σχετικά μικρό ποσοστό απ' αυτούς αναφέρεται άμεσα σε μελλοντικά γεγονότα.

Όπως φαίνεται απ' όλα όσα έχουμε αναφέρει, το θέμα της γνησιότητας των χρησμών, παρά τις προσπάθειες των μελετητών, εξακολουθεί να παραμένει άλυτο. Επιμείναμε όμως κάπως περισσότερο σ' αυτό, γιατί από κάποιους μελετητές μεγαλοποιήθηκε τόσο, που πήρε διαστάσεις νέου... ομηρικού ζητήματος! Ωστόσο τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι και φυσικά δε θα συμφωνήσουμε μ' εκείνους που πιστεύουν ότι η μαζική παραγωγή πλαστών χρησμών ήταν εκείνη που διατήρησε τη φήμη του μαντείου των Δελφών²⁷. Όσοι πιστεύουν κάτι τέτοιο, επιμένουν ν' αγνοούν την πραγματικότητα του μαντείου ως θρησκευτικού κέντρου της αρχαίας Ελλάδας. Αντίθετα, ως προς το θέμα αυτό μπορούμε, νομίζω, να δεχτούμε την πολύ σωστή παρατήρηση των Parke-Wormell, η οποία άλλωστε προκύπτει και από τη συστηματική μελέτη όλων των απαντήσεων της Πυθίας: Ότι οι χρησμοί του μαντείου των Δελφών παρουσιάζουν μια αξιοσημείωτη ομοιομορφία στο σύνολό τους, τόσο στα θέματα στα οποία αναφέρονται όσο και στη μορφή υπό την οποία παρουσιάζονται. Επομένως, για το μελετητή, που θέλει να τα γνωρίσει όλα αυτά, δεν έχει ιδιαίτερη σημασία αν ένας μεμονωμένος χρησμός είναι πλαστός ή όχι, αφού τελικά και αυτός έχει εξομοιωθεί με τους γνήσιους²⁸.

26. Βλ. Nilsson, *Geschichte* I, σ. 595.

27. Βλ. Dodds, σ. 74 και Crahay, σ. 399.

28. Βλ. Parke-Wormell II, σ. 23 (προλεγ.).